

СІМЕЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ У ПРЕДСТАВНИКІВ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР ПІДЛІТКОВО-ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Харківська медична академія післядипломної освіти

Розглянуто проблему впливу взаємсприйняття у дитячо-батьківських відносинах на вибір моделей соціалізації підлітка. Запропоновано типологізацію взаємсприйняття підлітків та батьків, яка визначає специфікацію сімейної взаємодії обстежених, представлену п'ятьма факторами. Конкретизовано сімейні предиктори соціально-психологічної дезадаптації підлітків.

Ключові слова: соціально-психологічна дезадаптація, батьківське ставлення, уявлення про батьків, субкультура.

Підлітково-юнацький вік — перехідний етап між дитинством і дорослішанням, який є найважливішим циклом індивідуальних переживань індивідуальної кризи, що відбувається протягом життя [1–3]. Відповідно до визначення ВООЗ, дефініція «підлітково-юнацький вік» визначає людей у віці від 14 до 24 років. Цей період є вельми травматичним для формування особистості й соціалізації індивідуума, перш за все за рахунок деяких факторів: з одного боку, це ранне наростання біологічної зрілості, з іншого — соціальний, психологічний та економічний стан, який не дає можливості цю зрілість реалізувати. Таким чином, наявність відмінностей за духовним та фізичним розвитком від дорослої людини, емоційна, юридична та фінансова залежність від батьків, відсутність необхідної кількості адекватної інформації, особистий недостатній життєвий досвід тощо роблять осіб підлітково-юнацького віку вразливими до впливу негативних чинників, що призводять до виникнення порушень психологічної адаптації [4].

Одним із розповсюджених шляхів соціалізації таких осіб є приналежність до молодіжного субкультурного простору як спосіб пошуку власної ідентичності та протесту проти дискомфортного ставлення до них дорослого середовища.

Під молодіжною субкультурою нині розуміється сукупність естетичних, політичних та інших ціннісних орієнтацій, символіка, моделі поведінки, життєвий стиль і зовнішня атрибутика будь-якої групи молоді, що являє собою самостійне цілісне утворення у рамках загальної культури нації [5]. Молодіжна субкультура не завжди антагоністична стосовно інших форм культури, вона може включати в себе багато загальнокультурних елементів, створюючи їх оригінальні комбінації та доповнюючи матеріальними артефактами й духовними складовими. Отже, зрозуміло, що фактор

приналежності до субкультури може мати як позитивний, так і негативний вплив на стан психологічної адаптації підлітка.

Однак, незважаючи на актуальність цієї проблематики, у вітчизняній медичній психології дотепер відсутні відповіді на питання необхідності та змістовності заходів психологічної підтримки представників молодіжних субкультур підлітково-юнацького віку, оскільки не досліджені прояви та механізми формування психологічної дезадаптації у цього контингенту.

Мета нашої роботи — виявити сімейні детермінанти психологічної дезадаптації у представників молодіжних субкультур підлітково-юнацького віку для визначення у подальшому мішеней психопрофілактичної роботи з ними.

Для досягнення поставленої мети на базі Медичного і психологічного центру «Айва» (м. Київ), Медичного центру психотерапії, психіатрії і практичної психології «Софія» (м. Київ) та інших закладів протягом 2015–2018 рр. було обстежено 143 особи підлітково-юнацького віку. Серед них 93 респонденти були представниками молодіжних субкультур (вони становили основну групу дослідження, ОГ), а 50 звичайних підлітків залучені як група порівняння (ГП).

Враховуючи сучасні тенденції щодо розповсюдженості молодіжних субкультур, у дослідження було включено представників двох течій, найбільш поширених у юнацькому середовищі: 45 так званих екстремалів (Е) (прихильники пошуку нових фізичних відчуттів, заснованих на руховій активності, — руфери, ролери, скейтери) та 48 геймерів (Г) (прибічники віртуального простору, які реалізують себе в галузі комп'ютерних технологій, переважно в онлайн іграх).

Психодіагностичне дослідження включало використання такого психодіагностичного інструментарію: для визначення базового показника — рівня

соціально-психологічної адаптації (СПА) — методу діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймон; для дихотомічної діагностики стану дитячо-батьківських стосунків — методу діагностики батьківського ставлення А. Я. Варги, В. В. Століна, а також опитувальник «Оцінка підлітками поведінки і ставлення до них батьків» (E. Schaefer (ADOR — ППБ — підлітки про батьків) [6].

Для розв'язання дослідницьких завдань та забезпечення достовірності основних положень і висновків застосовано математично-статистичні методи з використанням програми STATISTICA (SPSS-22).

За результатами дослідження рівня СПА респондентів ОГ і ГП було розподілено на підгрупи.

Серед представників субкультур у 61 (65,6%) особи показники СПА виявилися зниженими, що трактувалося нами як прояви соціально-психологічної дезадаптації, інші 32 (34,4%) були соціально-психологічно адаптованими. Відповідно цей контингент було розділено на дві підгрупи: ОГД — 61 особа з проявами соціально-психологічної дезадаптації, та ОГА — 32 соціально-психологічно адаптованих респонденти.

Серед обстежених ГП за таким же алгоритмом було виділено дві підгрупи: ГПД — 29 (58,0%) осіб із проявами соціально-психологічної дезадаптації та ГПА — 21 (42,0%) соціально-адаптований звичайний підліток.

У нашому дослідженні ми виходили з положення про «складні сімейні феномени» (В. С. Собкін, 1998), які пояснюють передусім особистісним опосередкуванням взаємодії членів родини на різних рівнях. Зокрема, уваги потребує ускладнення відносин у системі «батьки — діти», які певною мірою можуть розглядатися як складна психічна реальність, що включає в себе і індивідуальні,

колективні, онтогенетичні, соціогенетичні та міфологічні підстави (Л. Б. Шнейдер, Н. Н. Лебедева). Соціальні трансформації неминуче впливають на оцінні парадигми відносин батьків та дітей, відтак нового сенсу набувають механізми та форми соціалізації молоді.

Відомо, що поява та розповсюдження сучасних молодіжних субкультур «не вписується» у класичні концепції соціалізації, оскільки в розумінні поведінки молоді акцентують увагу на соціальному середовищі, специфічному колі спілкування, способі життя, символіці, нетрадиційних традиціях, зовнішньому вигляді, сленгу, нетипових манерах поведінки та самопрезентації. Субкультури — це передусім спільноти із самоназвою і самосвідомістю, а отже, вони мають природний антагонізм. Ураховуючи те, що соціалізація підлітків значною мірою залежить від відносин із батьками, зумовлюється нормативними кризами дорослішання та входженням у складні соціальні структури, особливої уваги набуває детермінація моделей соціалізації підлітків, занурених у певні субкультури. Власне вирішенню цієї проблеми і присвячено наше дослідження.

Результати вивчення батьківського ставлення та особливостей оцінки взаємодії у системі «батьки — дитина» наведено на рис. 1 і в табл. 1.

Аналіз даних показав, що за полярною шкалою «Прийняття — відкидання» показники аналізуються з урахуванням того, що чим більшим є показник, тим більше він тяжіє до батьківського відкидання, тоді як чим меншим він є, тим більше це свідчить про батьківське ставлення прийняття.

Отримані результати за шкалою «Прийняття — відкидання» свідчать про те, що у середньому батьківське ставлення за типом *відкидання* є властивим батькам підлітків з ОГД-Г (середнє значення — 23,00, стандартне відхилення — 4,64)

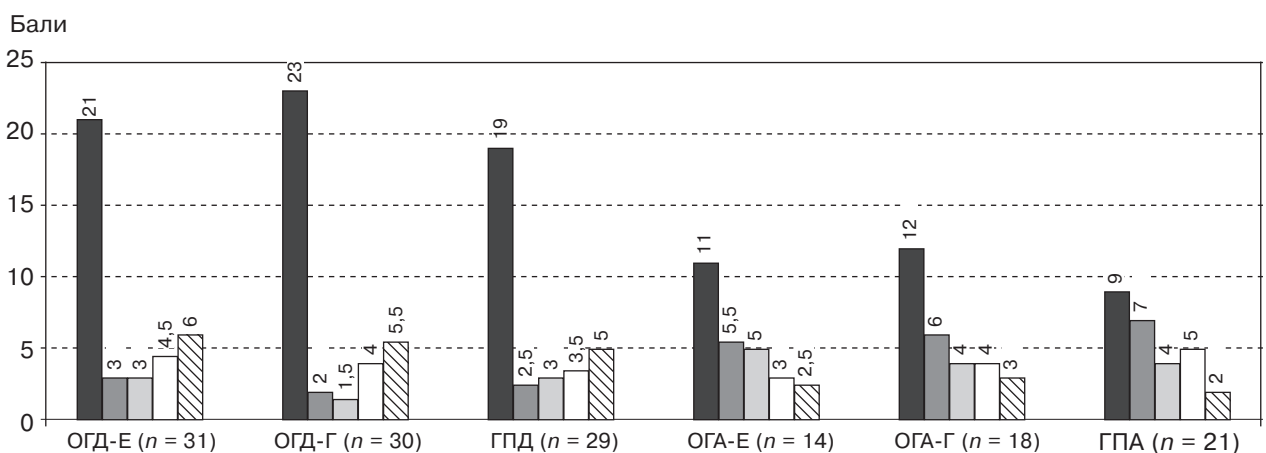

Рис. 1. Порівняльний аналіз проявів батьківського ставлення: ■ — прийняття — відкидання; ■ — кооперація; ■ — симбіоз; □ — авторитарна гіперсоціалізація; ▨ — ставлення до невдач

Таблиця 1

Описова статистика показників батьківського ставлення

Прийняття — відкидання	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Ставлення до невдач
ОГД-Е, n = 31				
21,00	3,0	3,0	4,5	6,00
4,27	1,34	0,93	1,36	2,41421
ОГД-Г, n = 30				
23,00	2,0	1,5	4,0	5,50
4,64	1,36	0,94	2,00	2,89373
ГПД, n = 29				
19,00	2,5	3,0	3,5	5,0
4,82	1,64	1,41	2,00	1,92
ОГА-Е, n = 14				
11,00	5,50	5,00	3,0	2,50
3,46	1,10	1,62	1,12	1,24
ОГА-Г, n = 18				
12,00	6,0	4,0	4,00	3,0
6,06	1,78	1,28	2,56	1,74
ГПА, n = 21				
9,00	7,0	4,0	5,00	2,00
3,82	0,07	1,09545	2,12132	0,67

Примітка. Верхній показник — середнє значення, нижній — стандартне відхилення. Те саме в табл. 2, 3.

та ОГД-Е (21,00 і 4,27 відповідно). Проміжний стан за цією шкалою визначено у підлітків ГПД (19,00 та 4,82).

Близьким до позитивного ставлення — *прийняття* визначаються обстежені ГПА (9,0 та 3,82); ОГА-Г (12,00 та 6,06) та ОГА-Е (11,00 та 3,46), що свідчить на користь значущості цього чинника у соціально-психологічній адаптації підлітків та його потенційній ролі у виборі стратегії соціалізації — умовно відповідній чи опосередкованій субкультурою.

Батьківське ставлення за типом *кооперація* розподілено по групах таким чином. Найбільш високі показники характеризують батьків підлітків ГПА (7,0 та 0,07); ОГА-Г (6,0 та 1,78), що свідчить про сильну мотивацію батьків до близьких відносин із дітьми. Середній та близький до високого рівні кооперації установлено у батьків дітей з ОГА-Е (5,5 та 1,10).

Разом із тим низькі показники кооперації зафіксовано у батьків ГПД (2,6 та 1,64), ОГД-Г (2,0 та 1,36) та ОГД-Е (3,0 та 1,34). Таким чином, виникають підстави вважати зазначений

стиль батьківського ставлення одним із ключових у детермінації соціально-психологічної адаптації/деадаптації підлітків та їх спрямованості на субкультурну чи нормативну соціалізацію.

Симбіоз як тип батьківського ставлення у межах нормативного (середній показник) розподілу по групах виглядає таким чином. В ОГА-Е (5,00 та 1,62); ОГА-Г (4,0 та 1,28 відповідно), ГПА (4,0 та 1,09) симбіотичне ставлення до дітей відповідає узагальненій тестовій нормі, можна вважати, що відповідні тенденції не впливають суттєво на зміст стосунків.

Близьким до граничної норми з тенденцією до посилення є показник симбіотичного ставлення у батьків ГПД (3,0 та 1,41), ОГД-Е (3,0 та 0,93). Найбільший показник симбіотичного ставлення до дітей установлено у батьків дітей ОГД-Г (1,5 та 0,94), що засвідчує його ймовірний вплив на тенденції до дезадаптації у субкультурному просторі.

Щодо *авторитарної гіперсоціалізації* як типу батьківського ставлення можна констатувати переважання оптимального розподілу цього типу по всіх групах, принаймні на рівні середнього показника: ОГД-Е (4,5 та 1,36); ОГД-Г (4,0 та 2,0 відповідно), ГПД (3,5 та 2,00); ОГА-Е (3,0 та 1,12); ОГА-Г (4,0 та 2,56), ГПА (5,0 та 2,12).

Труднощі у пошуку центральної тенденції розподілу на рівні усереднених показників за типом батьківського ставлення *авторитарна гіперсоціалізація* актуалізували необхідність його детальнішого аналізу. За технологією квартильного аналізу встановлено суттєві тенденції розподілу ОГД-Е. Визначено, що більшу кількість показників батьківського ставлення локалізовано у межах 2-го та 4-го квартилів. Отже, мова йде про переважання схильності батьків до контролю та авторитарності у стосунках із підлітками. Відповідна тенденція на рівні 4-го квартилю вибірки констатована в ГПД. Ще більші показники авторитарного контролю спостерігаються в ОГД-Г, проте вже у межах 3-го та 4-го квартилів. Таким чином, квартильний аналіз дав змогу уточнити суттєву роль авторитарного ставлення до дитини як чинника її соціально-психологічної дезадаптації та потреби у залученості до субкультури.

Батьківське ставлення до невдач дитини, як виявилось за результатами нашого дослідження, має також суттєве значення в аналізі детермінант соціально-психологічної дезадаптації. Надто критичне ставлення до невдач дитини встановлено у батьків ОГД-Е (6,0 та 2,41). Сильну тенденцію до критичності встановлено в ОГД-Г (5,50 та 2,89), ГПД (5,0 та 1,92).

У той же час ставлення батьків до дитини за типом віри в її здібності та можливості приблизно рівнозначно характеризують групи, підлітки

яких виявилися соціально адаптованими. Зокрема йдеться про ОГА-Е (2,5 та 1,24), ОГА-Г (3,0 та 1,74), ГПА (2,0 та 0,67).

Маючи на меті визначення достовірних відмінностей у проявах показників батьківського ставлення у шести групах обстежених було використано Н-критерій Крускала — Уолліса, зокрема на рівні значущості $p = 0,02$ встановлено диференціальні відмінності кожної групи від інших, що становлять статистично достовірний профіль батьківського ставлення. Визначено такі відмінності.

Батьківське ставлення за типом «Прийняття — відкидання» достовірно відрізняє підлітків ОГД-Е ($H_{емп} = 20,22$) від ОГА-Е ($H_{емп} = 09,21$), що може пояснити вплив батьківського відкидання на дезадаптацію. Так само встановлено відмінності з ГПА ($H_{емп} = 08,52$). Зазначене дає підстави вважати батьківське відкидання чинником, який посилює як соціально-психологічну дезадаптацію, так і тенденцію до субкультурної соціалізації у середовищі підлітків-екстремалів.

Кооперація як тип батьківського ставлення має достовірну різницю розподілу у порівнянні груп ГПА ($H_{емп} = 6,08$) та ОГД-Г ($H_{емп} = 1,92$), що підтверджує наше уявлення про вплив позитивної кооперації та прагнення підлітків соціалізуватися у межах нормативної моделі та про вплив кооперації на зниження ризику соціально-психологічної дезадаптації підлітків.

Ставлення за типом *симбіотичних* відносин батьків до підлітків відрізняє ОГА-Е ($H_{емп} = 4,57$) порівняно з ОГД-Е ($H_{емп} = 2,22$), що може підкреслювати вплив відсутності меж у взаємодії та ідентифікаціях на дезадаптацію підлітків у моделі екстремальної субкультурної соціалізації.

За типом *авторитарної гіперсоціалізації* (контролю) достовірних відмінностей між групами не виявлено.

Щодо типу *ставлення батьків до невдач дитини* визначено відмінності між такими групами: ОГД-Е ($H_{емп} = 5,82$) та ОГА-Е ($H_{емп} = 2,22$), що свідчить на користь ідеї про вплив критичного батьківського ставлення на дезадаптацію підлітків. Такого ж висновку можна дійти шляхом визначення відмінності у ГПД ($H_{емп} = 4,82$) та ГПА ($H_{емп} = 1,82$).

Дослідження особливостей впливу, так би мовити, родинного чинника у генезі соціально-психологічної дезадаптації підлітків та юнаків у зв'язку з їх залученням до субкультурного простору або відсутності його потребувало вивчення особливостей сприйняття відносин підлітками, що було зроблено за допомогою опитувальника «Оцінка підлітками поведінки і ставлення до них батьків».

Розгляньмо особливості уявлення підлітків про їх відносини із матерями (табл. 2, рис. 2). Так,

Описова статистика показників ставлення обстежених підлітків до матерів

Позитивний інтерес	Шкала директивності	Шкала ворожості	Шкала автономності	Шкала непослідовності
ОГД-Е, $n = 31$				
2,0	5,0	5,0	5,0	4,03
0,53	2,07	2,06	2,81	2,48
ОГД-Г, $n = 30$				
1,73	4,8	4,5	4,64	4,23
0,63	2,77	2,83	2,09	2,37
ГПД, $n = 29$				
2,50	3,8	5,00	4,5	4,00
1,33	1,77	3,00	2,06	2,08
ОГА-Е, $n = 14$				
4,0	1,5	2,0	2,5	2,5
2,11	0,48	0,92	1,88	1,61
ОГА-Г, $n = 18$				
3,5	2,0	3,00	2,6	3,00
1,84	0,91	1,22	1,49	1,64
ГПА, $n = 21$				
5,0	2,2	1,75	1,8	2,83
2,14	0,79	0,93	0,44	1,12

відповідно до шкали «Позитивний інтерес» можна підкреслити слабкість прояву цього усвідомлення у респондентів ОГД-Е (2,0 та 0,53), ОГД-Г (1,73 та 0,63) і ГПД (2,5 та 1,33). Зазначимо, що підлітки цих груп характеризуються соціально-психологічною дезадаптованістю. Середній рівень вираження позитивного інтересу з боку матерів усвідомлюється підлітками ОГА-Г (3,5 та 1,84). Чітке усвідомлення позитивного інтересу матерів виявлено в ОГА-Е (4,0 та 2,11) та ГПА (5,0 та 2,14).

Сприйняття у відносинах із матерями їх *директивності* засвідчує, що найбільший показник отримано в ОГД-Е (5,0 та 2,07), ОГД-Г (4,8 та 2,77), з тенденцією до високого рівня вона виявляється у сприйнятті матерів підлітками ГПД (3,8 та 1,77). Водночас показники у ОГА-Г (1,5 та 0,48), ОГА-Г (2,0 та 0,91), ГПА (2,2 та 0,79) є низькими, що свідчить на користь значущості цього чинника у генезі соціально-психологічної дезадаптації особистості.

Усвідомлення *материнської ворожості* найбільше виражено в ОГД-Е (5,0 та 2,06), ГПД (5,0 та 3,0), ОГД-Г (4,5 та 2,83), що, ймовірно, сприяє патернам дезадаптації підлітків. Середній рівень ворожості властивий підліткам ОГА-Г (3,0 та 1,22), а низький — ОГА-Е (2,0 та 0,92) та ГПА (1,75 та 0,93). Такі показники дають підстави

вважати, що материнська ворожість, принаймні на рівні її усвідомлення підлітками, відіграє важливу роль у генезі як соціалізації підлітків, так і їх дезадаптації.

Автономність відносин матерів та підлітків слід розуміти як вияв певного *дистанціювання* матері. Високі показники такого дистанціювання характеризують ОГД-Е (5,0 та 2,81), ОГД-Г (4,64 та 2,09), ГПД (4,5 та 2,06). Таким чином, є підстави зазначити, що материнська автономність виступає як чинник дезадаптації, так і залучення підлітків у субкультури. Це припущення підтверджується показниками автономності у ОГА-Г (2,5 та 1,88), ОГА-Г (2,6 та 1,49), ГПА (1,8 та 0,44).

Аналізуючи показники *материнської непослідовності*, зазначимо, що відповідно до змісту тесту ми не маємо можливості розглядати непослідовність за її певною спрямованістю (позитивна чи негативна). Ключовим аспектом аналізу, на нашу думку, необхідно виокремити такий показник, як непостійність, що виступає важливим чинником дезорганізації взаємин та може впливати на механізми особистісного структурування підлітків. У цілому високі показники материнської непослідовності характерні для ОГД-Е (4,03 та 2,48), ОГД-Г (4,23 та 2,37), ГПД (4,0 та 2,08). Середній рівень материнської непослідовності ідентифікується в ОГА-Г (3,0 та 1,64), близький до слабого показник фіксується в ОГА-Е (2,5 та 1,61) та ГПА (2,83 та 1,12). Таким чином, можна констатувати, що непослідовність, незважаючи на її валентність, виступає одним із потенційних чинників дезадаптації підлітків.

За Н-критерієм Крускала — Уолліса, зокрема, на рівні значущості $p = 0,03$ встановлено диференціальні відмінності кожної групи від інших, що становлять статистично достовірний профіль усвідомлення підлітками батьківського ставлення. Установлено такі відмінності.

Позитивний материнський інтерес переважно характеризує порівняно з іншими ГПА ($H_{\text{емп}} = 4,52$), тоді як протилежно-негативний — ОГД-Г ($H_{\text{емп}} = 1,57$), що дає підстави констатувати значущість цього чинника в генезі адаптації.

Материнська директивність, ймовірно, виступає одним із детермінуючих чинників дезадаптації в ОГД-Е ($H_{\text{емп}} = 4,87$). Висока ворожість може посилювати як тенденції до субкультурної соціалізації, так і тенденції до дезадаптації підлітків в ОГД-Е ($H_{\text{емп}} = 4,87$), ОГД-Г ($H_{\text{емп}} = 4,22$), ГПД ($H_{\text{емп}} = 4,12$) порівняно з іншими, що також свідчить на користь ідеї про вплив ворожості як на дезадаптацію, так і на субкультурну стратегію соціалізації.

Автономність матері як її дистанціювання достовірно відрізняє ОГД-Е ($H_{\text{емп}} = 4,87$), ГПД ($H_{\text{емп}} = 4,11$), ГПД ($H_{\text{емп}} = 4,01$), що засвідчує її вплив на дезадаптацію та субкультурну соціалізацію підлітків. *Непослідовність материнського ставлення* значною мірою характеризує підлітків ОГД-Г ($H_{\text{емп}} = 4,02$). Непостійність визначає потребу у пошуку соціалізації у вимірі прогнозованого простору, яким виступає гра.

Таким чином, на рівні достовірних відмінностей встановлено вплив материнського ставлення, принаймні на рівні проєкції підлітками, на особливості як дезадаптації підлітків, так і їх соціалізації у субкультурі.

Результати аналізу особливостей ставлень підлітків до батька наведено у табл. 3 і на рис. 3.

Позитивний батьків інтерес наближений до високого рівня визначено у респондентів ОГА-Е (4,0 та 1,70), на середньому рівні характеризує ГПД (3,89 та 1,91), ОГА-Г (3,0 та 1,13) та ГПА (3,05 та 1,90). Низький рівень позитивного інтересу діагностовано в ОГД-Е (2,16 та 1,73), ОГД-Г (2,1 та 1,47). Таким чином, отримані результати свідчать на користь впливу низького рівня позитивного

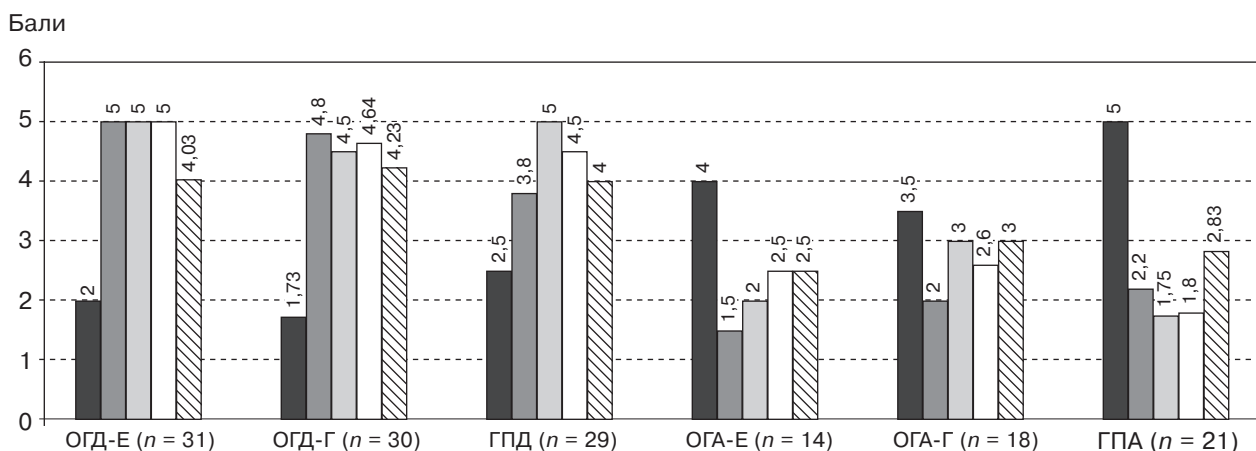

Рис. 2. Порівняльний аналіз проявів ставлення обстежених підлітків до матерів: ■ — позитивний інтерес; ■ — шкала директивності; ■ — шкала ворожості; □ — шкала автономності; ▨ — шкала непослідовності

Таблиця 3

Описова статистика показників ставлення обстежених підлітків до батька

Позитивний інтерес	Шкала директивності	Шкала ворожості	Шкала автономності	Шкала непослідовності
ОГД-Е, n = 31				
2,16	3,0	3,12	4,06	5,00
1,73	1,55	1,49	2,65	1,98
ОГД-Г, n = 30				
2,10	4,00	3,55	3,77	4,16
1,47	2,13	2,01	2,06	2,03
ГПД, n = 29				
3,89	4,0	3,45	3,00	4,00
1,91	2,48	1,88	1,03	1,85
ОГА-Е, n = 14				
4,00	3,67	3,52	2,56	3,00
1,70	2,00	1,24	1,79	2,03
ОГА-Г, n = 18				
3,00	3,85	3,00	3,6	4,00
1,13	1,78	1,49	1,94	1,53
ГП-А, n = 21				
3,05	2,39	2,80	2,91	1,42
1,90	1,74	1,66	2,12	0,56

www.mps.kh.ua

батькового інтересу на особливості дезадаптації підлітків.

Щодо директивності батька по відношенню до підлітків зазначимо, що по групах його показник тяжіє до середнього та низького. Певною мірою це свідчить про сприйняття батька як недирективного у відносинах із підлітками. Зокрема, середній рівень директивності виявлено в ОГД-Е (3,0 та 1,55), ОГА-Е (3,67 та 2,0), ОГА-Г (3,85 та 1,78) та з невеликою тенденцією до зростання в ОГД-Г (4,0

та 2,13) та ГПД (4,0 та 2,48). Низький показник директивності, найменший по групах, виявлено в обстежених ГПА (2,39 та 1,74).

Щодо змісту *батькової ворожості* у структурі та генезі соціально-психологічної дезадаптації підлітків та їх субкультурній соціалізації слід зазначити таке. Середній показник ворожості визначено в ОГД-Е (3,12 та 1,49); ОГД-Г (3,55 та 2,01); ГПД (3,45 та 1,88); ОГА-Е (3,52 та 1,24); ОГА-Г (3,0 та 1,49); ГПА (2,81 та 1,66).

Автономність батька як його емоційне дистанціювання має високий показник (тенденцію до високого) лише в групі ОГД-Е (4,06 та 2,65). Середній рівень у цілому характеризує обстежених ОГД-Г (3,77 та 2,06); ГПД (3,00 та 1,03); ГПД (3,00 та 1,03); ОГА-Е (2,56 та 1,79); ОГА-Г (3,6 та 1,94); ГПА (2,91 та 2,12). У цілому отримані результати дають підстави вважати чинник автономності батька значущим, ймовірно, лише у випадку ОГД-Е.

Аналізуючи показник *непослідовності батька* слід констатувати високий його рівень в ОГД-Е (5,00 та 2,11), наближений до високого показник — в ОГД-Г (4,16 та 2,03), ГПД (4,0 та 1,85), ОГА-Г (4,0 та 1,53). Середній рівень установлено в ОГА-Е (3,0 та 2,03), низький — у ГПА (1,42 та 0,56).

За Н-критерієм Крускала — Уолліса, зокрема, на рівні значущості $p = 0,01$ установлено відмінності кожної групи від інших, що становлять статистично достовірний профіль усвідомлення підлітками ставлення батька. Визначено такі відмінності.

Позитивний батьків інтерес не має достовірних відмінностей у групах, як і батькова *директивність* і *ворожість* батька. Автономність як емоційне дистанціювання виявилось значущим для ОГД-Е ($H_{емп} = 4,01$), що може свідчити про вплив цього чинника на вибір підлітками соціалізації у середовищі екстремалів та генезу соціально-психологічної дезадаптації. Установлено також відмінність батькової непослідовності в ОГД-Е

Бали

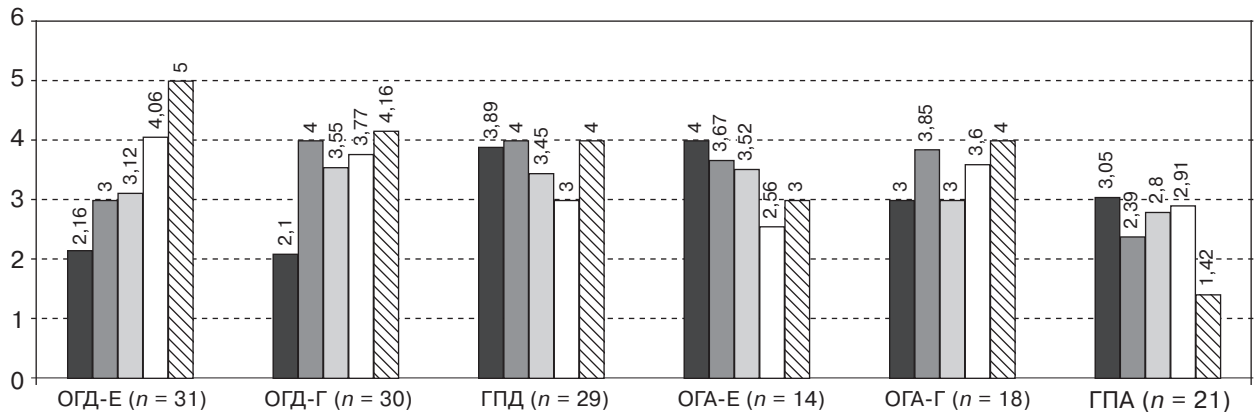

Рис. 3. Порівняльний аналіз проявів ставлення обстежених підлітків до батька: ■ — позитивний інтерес; ■ — шкала директивності; ■ — шкала ворожості; □ — шкала автономності; ▨ — шкала непослідовності

($H_{\text{емп}} = 4,97$) та ГПА ($H_{\text{емп}} = 1,12$). Таким чином, можемо припустити, що непослідовність виступає чинником екстремалізації соціалізації підлітків та набуття ними статусу соціально-дезадаптованих. Тоді як послідовність є характерною ознакою групи адаптованих підлітків, які обрали нормативну модель соціалізації.

Розуміючи, що реальне ставлення самих батьків до дітей та уявлення останніх про батьківське ставлення утворюють єдиний інтеракційний простір, ми звернулися до процедур кластерного аналізу з метою визначення співвідношення цих чинників у системі детермінації та опосередкування соціально-психологічної дезадаптації та соціалізації підлітків (рис. 4).

Найбільше значення у взаємодії батьків та дітей мають: батькова непослідовність, материнська непослідовність, авторитарна гіперсоціалізація, материнська ворожість, батьків позитивний інтерес, материнський позитивний інтерес, материнська директивність, батькова автономність (дистанціювання), батькова ворожість, симбіоз відносин, надмірно критичне ставлення до невдач дитини, висока кооперація, високі показники відкидання дитини.

Отримані результати розкривають перспективи визначення мішеней психокорекційної роботи для психологів щодо оптимізації дитячо-батьківських стосунків як чинника соціально-психологічної дезадаптації і субкультурної соціалізації підлітків.

Потреба у типологізації функцій взаємодії підлітків та батьків вимагає звернення до факторного аналізу показників взаємодії

та дискримінантних функцій, які визначають специфікацію сімейної взаємодії обстежених (табл. 4).

Перший фактор «Дистантність — зануреність» має такий зміст: кооперація (0,468), симбіоз (0,383), відкидання (0,326), який характеризує у цілому достатньо кооперовані стосунки, проте зміст яких опосередковується протилежними тенденціями симбіотичного та дистанційного характеру.

Другий фактор «Материнська домінація» поданий авторитарною гіперсоціалізацією (0,665), материнським негативним інтересом (-0,262), оскільки фактор зі знаком мінус, материнською директивністю (0,246).

Третій фактор «Полярність простору» відображає показник материнської автономності — дистанційності (0,609) та батькової директивності (0,441), що може свідчити про кардинально різні батьківські підходи у взаємодії з підлітками, що стає основою поляризації простору взаємодії.

Четвертий фактор «Критичність ставлення батьків» складається з надмірно суворого ставлення до невдач дитини (0,537), батькового негативного інтересу (-0,345), батькової непослідовності (0,246).

П'ятий фактор «Амбітендентність ставлення батьків» визначають такі змістовні чинники, як: батькова доброзичливість (оскільки зі знаком мінус, -0,410), материнська ворожість (0,292), батькова автономність — дистанціювання (0,275), материнська послідовність (оскільки зі знаком мінус, -0,218).

Методом регресивного моделювання визначено три основні предиктори батьківського ставлення,

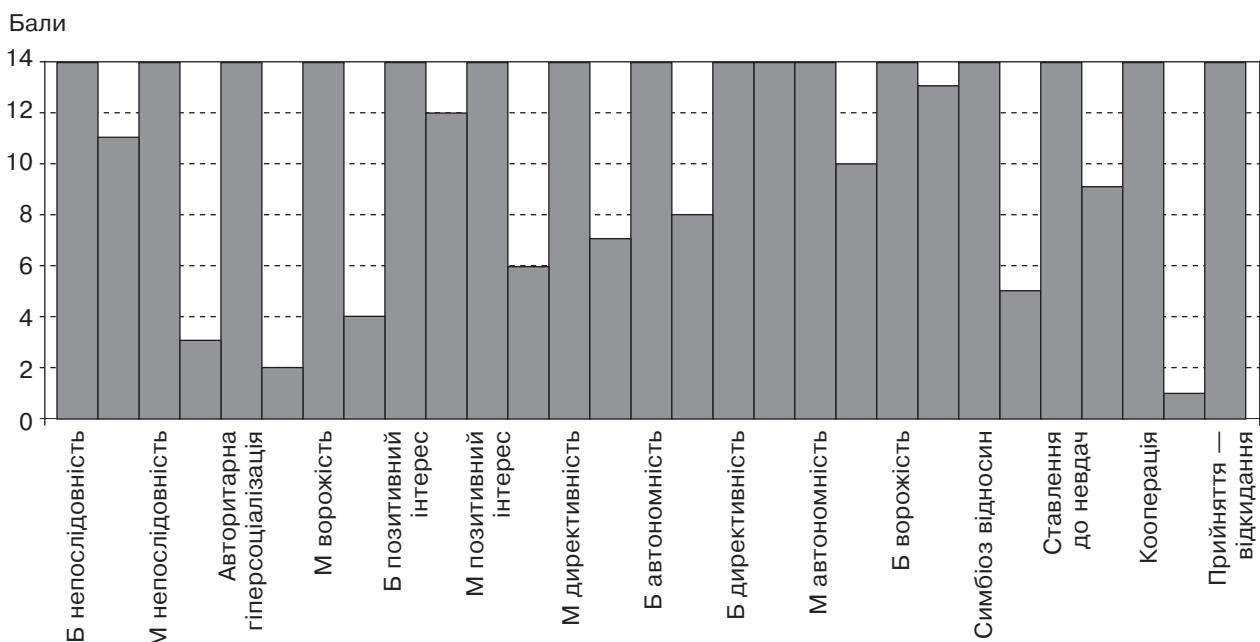

Рис 4. Розподіл значущості чинників взаємодії батьків та дітей, які становлять простір взаємодії у загальній вибірці: Б — батькова; М — материнська. Те саме в табл. 4

Типологізація взаємсприйняття підлітків та батьків, які визначають специфікацію сімейної взаємодії обстежених

Показник	Функція взаємодії				
	дистантність — зануреність	материнська домінація	полярність простору	критичність ставлення батька	амбітендентність ставлення батьків
Кооперація	0,468*	0,054	0,016	-0,147	0,445
Симбіоз	0,383*	0,314	-0,273	-0,162	-0,022
Прийняття — відкидання	0,326*	-0,054	0,000	0,324	0,130
Авторитарна гіперсоціалізація	-0,363	0,665*	0,224	0,281	0,046
М позитивний інтерес	0,112	-0,262*	-0,012	-0,116	-0,035
М директивність	0,034	0,246*	0,094	0,144	0,116
М автономність	0,126	-0,092	0,609*	0,039	-0,369
Б директивність	0,166	-0,092	0,441*	0,243	0,343
Ставлення до невдач дитини	0,344	0,009	-0,172	0,537*	-0,231
Б позитивний інтерес	0,107	0,184	0,061	-0,345*	-0,142
Б непослідовність	-0,090	-0,048	-0,188	0,246*	0,108
Б ворожість	0,222	-0,090	-0,276	0,222	-0,410*
М ворожість	-0,013	-0,093	-0,143	0,276	0,292*
Б автономність	0,173	-0,105	-0,101	0,213	0,275*
М непослідовність	-0,034	0,085	-0,135	0,105	-0,218*

* Найбільша абсолютна кореляція між показниками взаємсприйняття та дискримінантних функцій, які визначають специфікацію взаємодії.

які відіграють ключову роль щодо вибору підлітками субкультурного простору соціалізації, посилення механізмів соціально-психологічної дезадаптації (рис. 5). Об'єктивно визначено три ключові предиктори: стиль батьківського ставлення кооперація (низькі показники), стиль відкидання, стиль симбіотичної взаємодії.

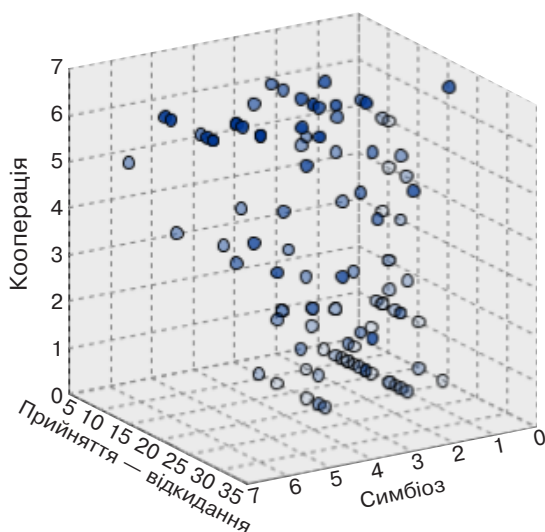

Рис. 5. Сімейні предиктори соціально-психологічної дезадаптації обстежених підлітків

Таким чином, визначено феноменологію простору взаємодії батьків та підлітків, який представлений об'єктивними типами батьківського ставлення та усвідомлюваними підлітками типами ставлення до них і поведінки батьків.

Доведено, що найбільше значення у взаємсприйнятті батьків та підлітків мають: батькова непослідовність, материнська непослідовність, авторитарна гіперсоціалізація, материнська ворожість, батьків позитивний інтерес, материнський позитивний інтерес, материнська директивність, батькова автономність (дистанціювання), батькова ворожість, симбіоз відносин, надмірно критичне ставлення до невдач дитини, висока кооперація, високі показники відкидання дитини.

Запропоновано типологізацію взаємсприйняття підлітків та батьків, які визначають специфікацію сімейної взаємодії обстежених, за п'ятьма факторами, що показують функції взаємодії: «Дистантність — зануреність», «Материнська домінація», «Полярність простору», «Критичність ставлення батька», «Амбітендентність ставлення батьків».

Конкретизовано сімейні предиктори соціально-психологічної дезадаптації підлітків, до яких віднесено: стиль батьківського ставлення кооперація (низькі показники), стиль відкидання, стиль симбіотичної взаємодії.

За допомогою отриманих результатів визначено перспективи психокорекційної роботи для психологів щодо оптимізації дитячо-батьківських стосунків як чинника соціально-психологічної дезадаптації та субкультурної соціалізації підлітків.

Список літератури

1. *Dekel O.* Youth Subcultural Theory: Making Space for a New Perspective / O. Dekel, L. Dempsey, E. Moorlock; ed. by A. Gbadamosi.— London: Routledge, 2017.— P. 288–307.
2. *Khallouli K. J.* Symbolic Consumption by Teenagers: A Discussion through the Optics of Appearance and Identity / K. J. Khallouli, A. Gharbi // *International J. of Business and Social Science.*— 2013.— Vol. 4 (7).— P. 99–105.
3. *Erikson E. H.* *Childhood and Society* / E. H. Erikson.— 2nd ed.— N. Y.: Norton.— 455 p.
4. *Маркова М. В.* Психопрофілактика порушення функціонування студентської сім'ї (медико-психологічні аспекти): автореф. дис. ... д-ра мед. наук; спец. 19.00.04 «Медична психологія» / М. В. Маркова; Харківська медична академія післядипломної освіти МОЗ України.— Харків, 2007.— 36 с.
5. *Алексеева Т. В.* Молодіжні субкультури: розбіжності у світогляді і способі життя / Т. В. Алексеева, В. Є. Луньов // *Девіантологія: у 2 ч.: навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти.*— К.: Планер, 2018.— Ч. 1.— 674 с.
6. *Практическая психодиагностика (методики и тесты); под ред. Д. Я. Райгородского.*— Самара: Бахрах, 1999.— 672 с.

СЕМЕЙНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЗАДАПТАЦИИ У ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МОЛОДЕЖНЫХ СУБКУЛЬТУР ПОДРОСТКОВО-ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

А. С. ЧЕЛАХОВА

Рассмотрена проблема влияния взаимовосприятия в детско-родительских отношениях на выбор моделей социализации подростка. Предложено типологизацию взаимовосприятия подростков и родителей, которая определяет спецификацию семейного взаимодействия обследованных, представленную пятью факторами. Конкретизированы семейные предикторы социально-психологической дезадаптации подростков.

Ключевые слова: социально-психологическая дезадаптация, родительское отношение, представление о родителях, субкультура.

FAMILY DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL MALADAPTATION IN REPRESENTATIVES OF YOUTH ADOLESCENT SUBCULTURES

A. S. CHELAKHOVA

The problem of the impact of mutual perception in parent-child relationship as for the choice of teenage socialization models was considered. There was proposed the typology of mutual perception of adolescents and parents, which determined the specification of family interaction in the surveyed subjects, presented by five factors. The family predictors of psychosocial maladaptation in adolescents were specified.

Key words: psychosocial maladaptation, parental attitude, perception of parents, subculture.

Надійшла 08.04.2019